

Stefánia Bódi¹

Wstęp do Konstytucji Węgier ze szczególnym uwzględnieniem „Narodowego wyznania wiary”

Słowa kluczowe: konstytucja, prawo konstytucyjne, Konstytucja Węgier, chrześcijaństwo, Republika Węgierska

Keywords: Constitution, Constitutional Law, Fundamental Law of Hungary, christianity, The Hungarian Republic

Streszczenie

Ustawa Zasadnicza Węgier weszła w życie 1 stycznia 2012 r. Ustawa Zasadnicza w warstwie aksjologicznej jest konstytucją konserwatywną, zawierającą również elementy chrześcijańskie, która teraz po raz pierwszy zawiera Narodowe wyznanie wiary (kredo). Pierwsza z sześciu części Ustawy Zasadniczej nosi tytuł Narodowe wyznanie wiary, zawarte w niej przepisy można dosłownie uznać za kredo, samostanowienie (samookreślenie) państwa. W stosunku do poprzedniej konstytucji, obecna zawiera wiele nowatorskich rozwiązań, które należy ocenić pozytywnie.

Summary

The Introduction the Fundamental Law of Hungary Special Focus on the National avowal

The Fundamental Law of Hungary came into force on 1st January 2012. In its mentality it is a conservative, christian constitution having National avowal for the first

¹ ORCID ID: 0000-0002-2287-0117, docent uniwersytecki, Instytut Prawa Konstytucyjnego Wydział Nauk o Państwie i Administracji Publicznej Narodowy Uniwersytet Służb Publicznych, Budapeszt. E-mail: bodi.stefania@uni-nke.hu.

time. From the six parts of the Fundamental Law of Hungary the title of the first one is the National avowal, the regulations involved can be regarded as an avowal, the self-definition of the state. In the structural and content renewal of the Fundamental Law of Hungary several positive statements can be read compared to the previous ones.

✱

Obecna Ustawa Zasadnicza Węgier weszła w życie 1 stycznia 2012 r. Zarówno pod względem treści, jak i formy aktualna Konstytucja dalece odbiega od dotychczasowych rozwiązań ustrojowych. Na Węgrzech, konstytucję uchwała Parlament, nie istnieje zatem jakikolwiek odrębny – poza parlamentarnym – tryb jej przygotowania i przyjęcia. Parlament uchwała Konstytucję większością 2/3 głosów ustawowej liczby deputowanych. W tym samym trybie dokonuje się zmian w Ustawie Zasadniczej. Konstytucja nie może być natomiast zmieniona w drodze referendum. Formuła ta obowiązywała również w czasach socjalizmu. Od czasu uchwalenia Ustawa Zasadnicza została sześciokrotnie zmieniona². Biorąc pod uwagę stosunkowo krótki okres od jej wejścia w życie, częstotliwość zmian uznać należy za znaczną. Inicjatywa ustrojodawcza należy do Prezydenta Republiki, Rządu, komisji parlamentarnej lub deputowanego³. Pierwsza zmiana dotyczyła szeregu materii, spośród których za najważniejszą należy uznać kwestię wydawania rozporządzeń przez Prezydenta Republiki. Zmiana kolejna odnosiła się do ordynacji wyborczej, trzecia zaś dotyczyła zagadnień związanych z prawem własności gruntów rolnych i obrotem ziemią. Najbardziej kontrowersyjna, czwarta nowelizacja, polegała na wymienieniu w Konstytucji zbrodni dyktatury komunistycznej przyznaniu prokuraturze – oprócz dotychczasowej roli oskarżyciela publicznego – dodatkowej funkcji związanej z ochroną interesu publicznego.⁴ Piąta zmiana Ustawy Zasadniczej włączyła Wę-

² W celu omówienia zmian Konstytucji wykorzystałam artykuł K. Gáva, *Az Alaptörvény módosításai c. írását*, http://archiv.uni-nke.hu/uploads/media_items/gava-krisztian-az-alaptorveny-modositasai.original.pdf (12.02.2018).

³ Ustawa Zasadnicza art. S) akapit (1).

⁴ K. Gáva, *op.cit.*, s. 42.

gierski Urząd Nadzoru Finansowego⁵ do Węgierskiego Banku Narodowego oraz umożliwiła zakładanie wspólnot religijnych. Natomiast szósta nowelizacja Konstytucji wprowadziła pojęcie zagrożenia terrorystycznego, które można ogłosić w przypadku ataku terrorystycznego lub bezpośredniego zagrożenia takim atakiem. Należy zauważyć, że aktualnie trwają również prace nad kolejną nowelizacją, która podkreślać będzie ochronę tożsamości konstytucyjnej, dotyczyć ma reformy sądów i prawa azylu oraz ograniczenia prawa do zgromadzeń, w sytuacji, w której korzystanie z tego prawa miałyby zagrażać życiu prywatnemu i rodzinnemu innych osób.

Systematyka Ustawy Zasadniczej obejmuje sześć części. Pierwsza to „Narodowe wyznanie wiary”, druga nosi tytuł „Zasady”, i odnosi się, m. in. do formy państwa oraz zasady podziału władzy. Trzecia część, zatytułowana „Wolność i Odpowiedzialność”: dotyczy statusu jednostki. Czwarta, najobszerniejsza część Ustawy Zasadniczej nosi nazwę „Państwo” i zawiera postanowienia dotyczące głównych organów państwowych. Piąta część dotyczy stanów nadzwyczajnych, które mogą być wprowadzone w sześciu przypadkach, kiedy państwu zagraża atak zewnętrzny lub wewnętrzny. Ostatnia, szósta część Konstytucji zawiera przepisy końcowe.

Ustawa Zasadnicza w swojej aksjologii jest konstytucją konserwatywną, zawierającą również elementy chrześcijańskie. Przepisy zawarte w jej pierwszej części można uznać za swoiste *credo* ustrojowe nowych Węgier, podkreślające ich niepodległość i suwerenność. Już sama nazwa ma również charakter narodowy, ponieważ ustrojodawca nie użył w tytule słowa „preambuły”, ale właśnie „Narodowe wyznanie wiary”. Według Ferencza Horkay Hörchera „zwrot „wyznanie wiary” nawiązuje do terminologii religijno-teologicznej Tradycyjnie występuje w takich kombinacjach słownych, jak wyznanie augsburskie, apostołskie wyznanie wiary lub jeszcze starsze nicejsko-konstantynopolitańskie wyznanie wiary”⁶. Wskazuje na to, że wyznania wiary miały miejsce w niektórych nurtach reformacji⁷ i „biorąc wszystko pod uwagę nie jest przesadnym twierdzenie, że konotacja węgierskiego wyznania wiary

⁵ Węgierski Urząd Nadzoru Finansowego – Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete.

⁶ F. Horkay Hörcher, *A Nemzeti hitvallásról*, [w:] *Alkotmányozás Magyarországon és máshol: politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések*, Budapest, 2010. dec. 20-án rendezett konferencia anyaga, red. J. András, K. András, Budapest 2012, s. 288–289. https://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/archived/8884_0_Alkotmanyozas_Magyarorszagon_III_4.pdf (10.06.2018).

⁷ F. Horkay Hörcher, op.cit., s. 289.

w pierwszym rządzie odnosi się do wyznania wiary w reformacji⁸. Uważa on, że reformacja na Węgrzech rozwinęła się równoległe z węgierskim nacjonalizmem i świadomością narodową⁹.

„Narodowe wyznanie wiary” nawiązuje do początków węgierskiej państwowości, przywołując postać praworządnego Św. Stefana, w stwierdzeniu, że „jesteśmy dumni z tego, że nasz król Św. Stefan przed tysiącem lat umieścił państwo węgierskie na solidnych podstawach i uczynił nasz kraj częścią chrześcijańskiej Europy”. W tej części Konstytucja staje po stronie takich wartości jak rodzina, obowiązek pomagania osobom potrzebującym i biednym. Chociaż Święta Korona oficjalnie nie jest wymieniana jako symbol państwowy, ale zostaje wspomniana w „Narodowym wyznaniu wiary”.

Święta Korona¹⁰ w rzeczywistości już od 1848 r. symbolizuje cały naród. Wówczas wspólnotą objęci zostali również chłopci pańszczyźniani. Oznacza to, że wszyscy ludzie biorą udział w sprawowaniu władzy. Święta Korona zgodnie ze słowami Ustawy Zasadniczej ma symbolizować ciągłość prawa i jedność narodu, a nie instytucję królestwa. Od czasu wejścia w życie Konstytucji Węgier nauka o Świętej Koronie przeżywa w tym państwie prawdziwy renesans. W krajowych kręgach akademickich, na korytarzach w Parlamencie i w tak zwanych kręgach ezoterycznych dyskutuje się również o tym, czy idea Świętej Korony przetrwała w nowoczesnych ramach konstytucyjnych i ekonomicznych, a jeśli tak, to jakimi nowymi treściami można ją wypełnić. Na początku Święta Korona symbolizowała władzę królewską, a następnie w okresie Werbőczy władzę króla i szlachty, aż w końcu w 1848 r. przybrała formułę narodową. W naszych czasach Święta Korona jako symbol prawa publicznego żyje dalej, w toku historii stopniowo stała się podstawą koncepcji suwerenności prawa publicznego. W dzisiejszych czasach pytaniem, na które szukamy odpowiedzi w związku z ideą Świętej Korony jest to, jakie przesłanie niesie ze sobą w XXI w. Święta Korona symbolizuje przede wszystkim państwowość węgierską, suwerenność prawa publicznego, które nie może od-

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ W tej części wykorzystałam mój wcześniejszy artykuł: S. Bódi, *A Szent Korona-eszme különbségei Eckhart Ferenc, Timon Ákos és Bartoniek Emma felfogásában*, „Polgári Szemle Alapítvány” 2015, nr 1–3, <https://polgariszemle.hu/archivum/96-2015-junius-11-evfolyam-1-3-szam/toertenelemtudomany-jogtoertenet/669-a-szent-korona-eszme-kueloenbsgei-eckhart-ferenc-timon-akos-es-bartoniek-emma-felfogasaban> (10.06.2018).

powiadać pojęciu żadnej innej Korony. Zapewnia ciągłość prawną w rozwoju węgierskiego prawa i porządku konstytucyjnego. Przyczynia się do zachowania świadomości narodowej w zglobalizowanym świecie. Jedynie osoby, które nie zgłębiają odpowiednio idei Świętej Korony interpretują tę koncepcję jako resentymont monarchiczny, mylnie przeciwstawiany demokracji. Tymczasem monarchiczna forma państwa nie wyklucza rządów demokratycznych, co widać na przykładzie wielu państw Europy. Święta Korona nie jest symbolem związanym z partiami, nie jest narzędziem w codziennej polityce, nie oznacza tego, że w kraju musi być król, ani tego, że tylko Węgrzy mogą być jej członkami¹¹. Święta Korona jako pojęcie suwerenności odpowiada na pytanie, kto sprawuje główną władzę. Władza jest sprawowana przez naród jako całość, zarówno pośrednio jak i bezpośrednio. Według Ivána Halásza „konstytucjonalista w Narodowym wyznaniu wiary deklaruje Świętą Koronę jako ucieleśnienie konstytucyjnej ciągłości państwa węgierskiego. W ten sposób właściwie próbuje na bardzo wysokim poziomie „reanimować” instytucję Świętej Korony, która po tym nie może być już tylko uznawana za prosty symboliczny rekwizyt, który otrzymał co najwyżej rolę w godle państwowym”¹².

W Konstytucji „Narodowe wyznanie wiary” zwraca również uwagę na to, że ustawodawca uznaje rolę chrześcijaństwa jako podstawę tożsamości narodu. Do tego zdania jako wyjaśnienie należy dodać, że w naszej ojczyźnie jest równouprawnienie religijne, natomiast państwo węgierskie zachowuje neutralność światopoglądową. Ustawa Zasadnicza stanowi również o tym, że państwo dąży do współpracy z kościołami i nie zachowuje dystansu do nich. Równocześnie, równość wyznaniowa nie jest przeszkodą w tym, aby państwo rzeczywiście rozróżniało kościoły, biorąc pod uwagę ich faktyczną rolę społeczną¹³. Chrześcijaństwo jest na Węgrzech silnie zakorzenione, na przestrzeni dziejów węgierski król mógł wyznawać tylko wiarę rzymsko-katolicką¹⁴. Naturalnie do naszych czasów państwo dokonało sekularyzacji wielu obszarów życia (na przykład większość szkół jest neutralna światopoglądowo). Ferenc Horkay Hörcher w swoim opracowaniu zwraca uwagę na to, że wspomina-

¹¹ J. Tóth Zoltán, *Megmaradásunk alkotmányja. A Szent Korona-eszme a magyar történelemben és közjogban*, Budapest 2007, s. 123.

¹² I. Halász, *A magyar állam alkotmányos önmeghatározása*, [w:] *Bevezetés az alkotmányjogba*, red. F. Gárdos-Orosz, I. Halász, [w druku] 2018, s. 183.

¹³ 4/1993. (II. 12.) Postanowienie AB.

¹⁴ J. Sári, B. Somody, *Alapjogok, Alkotmánytan II*, Budapest 2008, s. 146.

nie o Bogu w konstytucji z liberalnego punktu widzenia narusza wymóg neutralności, ale trafnie dodaje również, że „wymóg neutralności nie jest możliwy do spełnienia, w paradoksalny sposób sam wymóg również łamie ten warunek neutralności”¹⁵.

To zdanie, że „obiecujemy zachować intelektualną i duchową jedność naszego narodu, która została rozdarta podczas burz ubiegłego stulecia wskazuje na Węgrów poza granicami kraju. Rząd Węgier przez ostatnie dziesięciolecia w znacznym stopniu wspierał Węgrów żyjących poza granicami oraz zapewniał im prawo głosu w wyborach parlamentarnych (na liście krajowej, w tym na listach partyjnych) o ile zachowali obywatelstwo węgierskie. Nasi rodacy, którzy pozostają poza granicami kraju otrzymując prawo do głosowania mogą poczuć, że oddali głos w sprawie kształtowania spraw państwowych.

„Narodowe wyznanie wiary” zawiera również następujące sformułowanie: „oświadczamy, że narodowości żyjące razem z nami są częścią węgierskiej wspólnoty politycznej i są czynnikami tworzącymi nasze państwo.” Jest to bardzo ważna deklaracja, zważywszy, że na Węgrzech żyje 13 narodowości, które posiadają znaczne indywidualne i zbiorowe prawa. Być może jednym z największych uprawnień jest prawo do tworzenia samorządów narodowościowych, ale zapewnione jest również reprezentowanie narodowości w parlamencie. Narodowości na podstawie preferencyjnej kwoty mogą wybierać swoich przedstawicieli do Parlamentu przy pomocy tzw. listy narodowościowej. W sytuacji, w której dana grupa narodowościowa nie ma przedstawiciela wybranego w wyborach, wówczas w Parlamencie jej interesy reprezentuje rzecznik narodowościowy, z prawem do udziału w dyskusji¹⁶. Podsumowując ten wątek można powiedzieć, że ustrojodawca uznał za część narodu zarówno inne narodowości, jak i Węgrów żyjących poza granicami kraju.

„Narodowe wyznanie wiary” wskazuje również na kwestie ochrony środowiska naturalnego, zwracając uwagę na potrzebę starannego i powściągliwego wykorzystywania zasobów naturalnych, co należy uznać za *novum* względem dotychczasowych regulacji konstytucyjnych. Idea ochrony zasobów naturalnych z punktu widzenia prawa konstytucyjnego koreluje z prawem do prawa do zdrowego środowiska, uznawanym za prawo trzeciej gene-

¹⁵ F. Horkay Hörcher, *op.cit.*, s. 295.

¹⁶ Ustawa XXXVI z 2012 r. o Parlamencie, § 29 akapit (2): Rzecznik na posiedzeniach Parlamentu nie posiada prawa głosu. (3) Rzecznik w pracach komisji narodowościowych bierze udział z prawem głosu.

racji. W Konstytucji istnieje stosunkowo duża liczba przepisów dotyczących ochrony środowiska. „Jeśli przyjmiemy, że państwo ma szerokie pole manewru w zakresie ochrony środowiska (przynajmniej w zakresie należytego zarządzania zasobami, wyboru środków i instytucji ochrony) oraz że wypełnianie zobowiązań konstytucyjnych warunkowane jest wolą polityczną (i oczywiście konsensusem społecznym), wtedy ujęcie tej kwestii w formule „Narodowego wyznania wiary” może przyczynić się do wzmocnienia ochrony środowiska”¹⁷.

Następnie Ustawa Zasadnicza wskazuje na to, że wierzymy, że nasza kultura narodowa stanowi bogaty wkład w różnorodność tożsamości europejskiej. Tego zdania również nie możemy uznać za pustą proklamację, sądzę, że zachowanie kulturalnej tożsamości narodów jest elementarnym zadaniem, szczególnie wtedy, kiedy europejska kultura wystawiana jest na próby kulturalno-religijnych wpływów XXI w. Faktem jest, że wartość Europy kryje się w różnorodności, ale nie zapominajmy, że ta różnorodność czerpie siłę z chrześcijańskich i żydowskich korzeni i nie może być poszerzana w nieskończoność.

Następnie Ustawa Zasadnicza odnosi się do ludzkiej godności, gdy mówi, że wierzymy, że ludzka egzystencja jest oparta na ludzkiej godności. Godność człowieka nie jest prawem, ale właściwie podstawową zasadą, jak wskazał na to węgierski Trybunał Konstytucyjny¹⁸, która jest warunkiem i źródłem wszystkich praw człowieka. Właściwie jest to pewnego rodzaju prawo naturalne, dlatego mamy prawa człowieka, ponieważ mamy ludzką godność. „Ludzka godność i życie są nietykalne dla każdego, kto jest człowiekiem, niezależnie od rozwoju fizycznego i umysłowego oraz jego stanu i niezależnie również od tego, ile osiągnął człowiek korzystając ze swoich możliwości i dlaczego tyle.”

Kolejne fragmenty „Narodowego wyznania wiary” niosą duży emocjonalny ładunek, co wyraża się w sformułowaniu, że najważniejszymi ramami naszego wspólnego życia jest rodzina i naród, natomiast podstawowymi wartościami naszej solidarności jest lojalność, wiara i miłość. Akcentuje się *wspólnoty* i obowiązek pomagania biednym i potrzebującym. Ten obowiązek ma specyficzny węgierski charakter i oczywiście jego realizację trudno

¹⁷ L. Fodor, *A víz az Alaptörvény környezeti értékrendjében*, „Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica” 2013, T. XXXI, s. 329–345, http://real.mtak.hu/14868/1/ISSN_0866-6032_tomus_31_2013_329-345.pdf (10.05.2018).

¹⁸ 64/1991 (XII. 17.) Postanowienie AB.

jest egzekwować. „W przeciwieństwie do wcześniejszych, konstytucji, obecna Ustawa Zasadnicza określa człowieka nie jako jednostkę (individuum), ale jako osobę (persona), która swoje zdolności umysłowe i duchowe może rozwijać we wspólnocie, biorąc odpowiedzialność za swoje czyny i za wspólnotę. Akcentuje te wartości w kilku artykułach: Narodowego wyznania wiary” i „Zasad”, a także w części wymieniającej podstawowe prawa jednostki...”¹⁹.

W następnym fragmencie „Narodowe wyznanie wiary” odwołuje się do obowiązków państwa, stanowiąc, że wierzymy, że prawdziwa władza narodu jest tylko tam, gdzie państwo służy swoim obywatelom, załatwia sprawiedliwie ich sprawy, bez nadużyć i stronniczości. W rzeczywistości wyraża zasadę uczciwego lub sprawiedliwego postępowania, wskazując na to, że państwo nie jest despotą, ale państwem służebnym wobec jednostek, które może być kontrolowane na liczne sposoby. „Narodowe wyznanie wiary” wspomina w końcu, że nie uznaje skrajnie prawicowej, ani skrajnie lewicowej dyktatury, jak stanowi: „nasza wolność wyrasta z rewolucji 1956 r.” Właściwie ciągłość prawa przerwana została konstytucją 1949 r., Idea Świętej Korony była tym, co zapewniało kontynuację prawną zgodnie z Ustawą Zasadniczą. „Zakres i emocjonalne nasycenie oraz ideologia Narodowego wyznania wiary jest widoczna szczególnie w porównaniu z poprzednim tekstem”²⁰. Natomiast analizując strukturę tekstu „Narodowego wyznania wiary”, jako wprowadzenia, zasadniczo nie charakteryzuje wewnętrzny podział, mowa jest o spójnym tekście²¹.

Balázs Majtényi uważa, że Ustawa Zasadnicza „z dwóch powodów znalazła się w centrum uwagi międzynarodowej. Po pierwsze, dlatego, że Węgry zrobiły zwrot „nieliberalny”, natomiast z drugiej strony dlatego, że Konstytucja Węgier, była pierwszą w państwach Unii Europejskiej konstytucją, przyjętą po Traktacie Lizbońskim”²². Zmiany ideologiczne naturalnie zawsze zależą od orientacji partii rządzących i nie tylko od stosunków z Unią Europejską.

¹⁹ J. Tóth Zoltán, *Az Alaptörvény szellemisége: a Nemzeti hitvallás értékei, a jogfolytonosság és az Alapvetés*, „Polgári Szemle” 2013, nr 3–6, http://epa.oszk.hu/00800/00890/00062/EPA00890_polgari_szemle_2013_3-6_559.htm (10.05.2018).

²⁰ I. Halász, G. Schweitzer, *Az Alaptörvény születése és általános jellemzése*, [w:] *Alkotmányjog közös modul*, red. I. Halász, Budapest 2018, s. 116.

²¹ I. Halász, G. Schweitzer, op.cit., s. 113.

²² B. Majtényi, *Az Alaptörvény és a jogirodalom*, „Fundamentum” 2016, nr 1, s. 50, [Mhttp://epa.oszk.hu/02300/02334/00070/pdf/EPA02334_fundamentum_2016_01_039-055.pdf](http://epa.oszk.hu/02300/02334/00070/pdf/EPA02334_fundamentum_2016_01_039-055.pdf), Fundamentum/2016 (12.02.2018).

W nowatorskiej treści i formie Ustawy Zasadniczej w stosunku do wcześniejszej konstytucji można odnaleźć wiele pozytywnych rozwiązań. Za takie uważam uporządkowanie regulacji w zakresie stanów nadzwyczajnych, rozproszonej w poprzedniej konstytucji. Pozytywnie oceniam „Narodowe wyznanie wiary”, definiujące istotę państwa. W odniesieniu do systematyki Konstytucji, pozytywnie ocenić należy umiejscowienie kwestii statusu jednostki w jednej z pierwszych części regulacji, co odpowiada standardom międzynarodowym. Mankamentem Konstytucji jest zróżnicowana numeracja jej poszczególnych części. Podsumowując powyższe możemy powiedzieć, że kilka lat temu „weszła w życie taka Ustawa Zasadnicza, która w historii prawa jest ewenementem, ale co jest jeszcze ważniejsze, w ocenie przedstawicieli nauki ponownie przywróciła łączność współczesnych Węgier z kształtującym ich tożsamość konstytucyjną tysiącletnim dorobkiem prawnym i kulturowym. Cytując A. Vargę, jest to wartość, która stanowi niezaprzeczalny powód do świętowania decyzji Parlamentu, podjętej pięć lat temu”²³.

Literatura

- Bódi S., *A Szent Korona-eszme különbségei Eckhart Ferenc, Timon Ákos és Bartoniek Emma felfogásában*, „Polgári Szemle Alapítvány” 2015, nr 1–3, <https://polgariszemle.hu/archivum/96-2015-junius-11-evfolyam-1-3-szam/toertenelemtudomany-jogtoertenet/669-a-szent-korona-eszme-kueloenbsegei-eckhart-ferenc-timon-akos-es-bartoniek-emma-felfogasaban>.
- Fodor L., *A víz az Alaptörvény környezeti értékrendjében*, „Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica” 2013, T. XXXI, http://real.mtak.hu/14868/1/ISSN_0866-6032_tomus_31_2013_329-345.pdf.
- Gáva K., *Az Alaptörvény módosításai c. írását*, http://archiv.uni-nke.hu/uploads/media_items/gava-krisztian-az-alaptorveny-modositasai.original.pdf.
- Halász I., *A magyar állam alkotmányos önmeghatározása*, [w:] *Bevezetés az alkotmányjogba*, red. F. Gárdos-Orosz, I. Halász, [w druku] 2018.
- Halász I., Schweitzer G., *Az Alaptörvény születése és általános jellemzése*, [w:] *Alkotmányjog közös modul*, red. I. Halász, Budapest 2018.

²³ A. Varga Zs., *Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény kógens rendelkezésében*, „Iustum Aequum Salutare” 2016, T. XII, nr 4, s. 89, Http://Epa.Oszk.Hu/02400/02445/00042/Pdf/Epa02445_Ias_2016_04_083-089.Pdf (13.02.2018).

- Horkay Hörcher F., *A Nemzeti hitvallásról*, [w:] *Alkotmányozás Magyarországon és máshol: politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések*, Budapest, 2010. dec. 20-án rendezett konferencia anyaga, red. J. András, K. András, Budapest 2012, https://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/archived/8884_0_Alkotmanyozas_Magyarorszagon_III_4.pdf.
- Majtényi B., *Az Alaptörvény és a jogirodalom*, "Fundamentum" 2016, nr 1, Mhttp://epa.oszk.hu/02300/02334/00070/pdf/EPA02334_fundamentum_2016_01_039-055.pdf, Fundamentum/2016.
- Sári J., Somody B., *Alapjogok, Alkotmánytan II*, Budapest 2008.
- Tóth Zoltán J., *Az Alaptörvény szellemisége: a Nemzeti hitvallás értékei, a jogfolytonosság és az Alapvetés*, „Polgári Szemle” 2013, nr 3–6, http://epa.oszk.hu/00800/00890/00062/EPA00890_polgari_szemle_2013_3-6_559.htm.
- Tóth Zoltán J., *Megmaradásunk alkotmánya. A Szent Korona-eszme a magyar történelemben és közjogban*, Budapest 2007.
- Varga Zs.A., *Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény kógens rendelkezésében*, „Iustum Aequum Salutare” 2016, T. XII, nr 4, [Http://Epa.Oszk.Hu/02400/02445/00042/Pdf/Epa02445_Ias_2016_04_083-089.Pdf](http://Epa.Oszk.Hu/02400/02445/00042/Pdf/Epa02445_Ias_2016_04_083-089.Pdf).